

FRAUD DETECTION AND TRANSACTION MONITORING SYSTEMS

Abstract. *Financial fraud is a general term that refers to actions carried out within the financial system with the aim of obtaining illegal financial gain, including deception, the provision of false information, or the concealment of suspicious transactions. Such activities not only cause financial losses to individuals and companies but also negatively affect financial institutions and the stability of the entire economic system. The expansion of the digital economy and rapid technological development have increased the complexity of fraud schemes, thereby requiring financial institutions to implement effective mechanisms for fraud detection and reporting. To address these challenges, banks and financial companies are increasingly adopting tools such as artificial intelligence, big data analytics, real-time monitoring systems, internal audit, and internal control mechanisms. Furthermore, when financial institutions detect fraudulent activities and submit official reports such as Suspicious Activity Reports (SARs) to specialized bodies like Financial Intelligence Units (FIUs), this process enables not only national regulatory authorities but also law enforcement agencies to monitor and prevent fraud-related risks. These processes are implemented within the framework of international standards and national legislation, contributing to effective risk management, customer protection, and the strengthening of trust in the financial system.*

Keywords: *Financial fraud; fraud detection; financial institutions; suspicious transactions; artificial intelligence; big data analytics; Suspicious Activity Report (SAR); Financial Intelligence Unit (FIU); risk management; financial system stability.*

ФИРИБГАРЛИКНИ АНИҚЛАШ ВА ТРАНЗАКЦИЯЛАРНИ МОНИТОРИНГ ҚИЛИШ СИСТЕМАЛАРИ

Аннотация: *Молиявий фирибгарлик — бу молиявий тизимда ноқонуний молиявий фойда олиш мақсадида амалга ошириладиган алданыш, нотўғри маълумот тақдим этиш ёки шубҳали транзакцияларни яшириш каби*

ҳаракатларнинг умумий атамаси бўлиб, у нафақат шахслар ва компаниялар молиявий йўқотишларига, балки молиявий институтлар ва бутун иқтисодий тизимнинг барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади. Рақамли иқтисодиётнинг кенгайиши ва технологик тараққиёт фирибгарлик схемаларининг мураккаблигини ошириб, молиявий институтлардан фирибгарликни аниқлаш ва уларга хабар бериш бўйича самарали механизмлар талаб қилинади. Бунинг учун банклар ва молиявий компаниялар сунъий интеллект, катта маълумотлар таҳлили, реал-вақт мониторинг тизимлари, ички аудит ва назорат каби воситаларни жорий этмоқда. Шунингдек, фирибгарликни аниқлаган молиявий институтлар *Suspicious Activity Report (SAR)* каби расмий ҳисобот орқали *Financial Intelligence Unit (FIU)* каби махсус идораларга хабар берганда, бу нафақат миллий тартибга солувчи органлар учун, балки ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимлари учун ҳам фирибгарлик келтириб чиқарувчи хатарларни мониторинг қилиш ва олдини олишга имкон яратади. Мазкур жараёнлар халқаро стандартлар ва миллий қонун ҳужжатлари доирасида амалга оширилади, бу эса молиявий институтларда хавфни бошқариш, мижозларни ҳимоя қилиш ва молиявий тизимнинг ишончилигини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Калит сўзлар: Молиявий фирибгарлик; фирибгарликни аниқлаш; молиявий институтлар; шубҳали транзакциялар; сунъий интеллект; катта маълумотлар таҳлили; шубҳали фаолият тўғрисидаги ҳисобот (*SAR*); молиявий разведка бўлими (*FIU*); хавфни бошқариш; молиявий тизим барқарорлиги.

Кириш

Молиявий фирибгарлик замонавий молиявий тизимлар дуч келадиган энг долзарб муаммолардан бирига айланди. Бу одатда молиявий операциялар доирасида ноқонуний молиявий фойда олиш мақсадида амалга ошириладиган фирибгарлик ёки ноқонуний фаолиятни англатади. Бундай фаолиятга молиявий маълумотлардан нотўғри фойдаланиш, шубҳали транзакцияларни яшириш, шахсни ўғирлаш ва тўлов тизимларини манипуляция қилиш киради. Молиявий фирибгарлик нафақат жисмоний шахслар ва бизнесга тўғридан-тўғри иқтисодий зарар келтиради, балки молия институтларига бўлган ишончни пасайтиради ва миллий ва глобал иқтисодиётнинг умумий барқарорлигига таҳдид солади.

Рақамли иқтисодиётнинг тез кенгайиши туфайли молиявий фирибгарликни аниқлаш ва хабар беришнинг аҳамияти сезиларли даражада ошди. Онлайн банк, электрон тўловлар ва рақамли молиявий хизматлардан кенг фойдаланиш фирибгарлар учун технологик заифликлардан фойдаланиш учун янги имкониятлар яратди. Фирибгарлик схемалари янада мураккаб ва трансмиллий характерга эга бўлиб бораётганлиги сабабли, анъанавий қўлда бошқариш механизмлари энди самарали олдини олишни таъминлаш учун етарли эмас. Натижада, фирибгарлик фаолиятини ўз вақтида аниқлаш ва тизимли равишда хабар бериш молиявий хавфсизлик ва тартибга солишга риоя қилишнинг муҳим таркибий қисмларига айланди.

Шу нуқтаи назардан, молия институтлари молиявий фирибгарликка қарши курашда марказий рол ўйнайди. Банклар ва бошқа молия ташкилотлари транзакцияларни кузатиш, ноодатий нақшларни аниқлаш ва шубҳали фаолият ҳақида тегишли органларга хабар бериш орқали биринчи ҳимоя чизиги вазифасини бажарадилар. Молия институтлари илғор аниқлаш механизмлари, мувофиқлик доиралари ва ҳисобот бериш мажбуриятларини жорий этиш орқали хавфларни камайтириш, мижозларни ҳимоя қилиш ва молиявий тизим яхлитлигини сақлашга ҳисса қўшадилар. Шунинг учун, фирибгарликни аниқлаш ва ҳисобот беришда молиявий институтларнинг ролини ўрганиш замонавий молиявий тизимлар фирибгарлик билан боғлиқ хавфларга қандай самарали жавоб беришини тушуниш учун жуда муҳимдир.

Молиявий фирибгарлик тушунчаси ва кўринишлари

Молиявий фирибгарлик — бу молиявий операциялар ва хизматлар доирасида ноқонуний молиявий фойда олиш мақсадида амалга ошириладиган ҳар қандай сохта, алдовли ёки шубҳали фаолиятнинг умумий атамаси. Бу турдаги фаолият нафақат жисмоний шахслар ва компанияларга моддий зарар келтиради, балки молия институтларига ишончни пасайтиради ва умумий иқтисодий барқарорликка салбий таъсир кўрсатади. Молиявий фирибгарликнинг асосий хусусияти шундаки, у кўп ҳолларда аниқ ва кўзга кўринмайдиган шаклда амалга оширилади, шу боис унинг олдини олиш ва аниқлаш тизимлари замонавий технологиялар орқали амалга оширилади

Молиявий фирибгарлик турлари

- 1. Ҳисоботни сохталаштириш**
Молиявий ҳисоботлар, баланслар ва даромад/сарф маълумотларини ўзгартириш орқали амалга оширилади. Масалан, компания активларини ёки даромадни ортиқча кўрсатиш ва ёки чиқимларни яшириш орқали фойда кўриш. Бу тур фирибгарликнинг корпоратив молияда энг кенг тарқалган шаклларида бири ҳисобланади.
- 2. Пул ювиш (Money Laundering)**
Қонунга зид йўл билан олинган маблағларни легаллаштириш учун бир қатор молиявий транзакциялардан фойдаланилади. Масалан, офшор компаниялар орқали пулни кўчириш ва қонуний ҳисоб-китоблар орқали молиявий операцияларни оқлаш.
- 3. Кредит ва тўлов фирибгарлиги**
Электрон тўловлар, кредит карталари ва онлайн транзакциялар

орқали амалга оширилади. Бу жараёнда фирибгарлар мижоз ёки банк маълумотларини қўлга киритиб, кредит маблағини олиб қочиши мумкин.

4. **Шахсни ўғирлаш ва фишинг**
Фирибгарлар шахсий маълумотларни, тўлов карталари ва онлайн ҳисоблар маълумотларини фишинг, малваре ёки ижтимоий муҳит орқали ўзлаштириши мумкин.

Рақамли иқтисодиёт ва фирибгарликнинг ўсиши

Рақамли иқтисодиётнинг тез ривожланиши ва онлайн молиявий хизматларнинг кенгайиши фирибгарларга янги имкониятлар яратди. Онлайн банк, электрон ҳамёнлар, криптовалюталар ва мобил тўлов платформалари орқали фирибгарлар кўпроқ шубҳали транзакциялар амалга оширишлари мумкин. Шу боис, анъанавий қўлда назорат қилиш механизмлари етарли эмас ва замонавий технологиялардан фойдаланиш талаб этилади.

Молиявий институтларнинг роли

Молиявий институтлар фирибгарликка қарши курашда **биринчи хавфсизлик чизиғи** ҳисобланади. Уларнинг асосий вазифалари:

1. **Транзакцияларни кузатиш ва таҳлил қилиш**
Барча молиявий операциялар автоматик ва реал вақт режимида таҳлил қилинади. Шу орқали шубҳали паттернлар ва аномалликлар аниқланади.
2. **Нодатие ва шубҳали фаолиятни баҳолаш**
Аномаллик индикаторлари, мижоз профили ва транзакция тарихи асосида фирибгарлик эҳтимоли баҳоланади.
3. **Хабар бериш ва мувофиқлик**
Шубҳали транзакциялар SAR (Suspicious Activity Report) орқали FIUга тақдим этилади. Бу жараён миллий қонунчилик ва халқаро стандартлар асосида амалга оширилади
4. **Хавфни бошқариш ва ички аудит**
Молиявий институтлар ички назорат ва аудит тизимлари орқали фирибгарлик хатти-ҳаракатларини камайтиришга ҳаракат қилади. Бу тизимлар шубҳали операцияларни аниқлаш ва уларнинг олдини олишда самаралидир.

Фирибгарликни аниқлаш механизмлари

1. **Ички аудит ва назорат**
Банклар ички аудит ва назоратни амалга ошириб, шубҳали фаолиятларни эрта босқичда аниқлайди.
2. **Автоматлаштирилган мониторинг ва алгоритмлар**
Транзакциялар сунъий интеллект ва машинани ўрганиш алгоритмлари орқали таҳлил қилинади, шубҳали ҳаракатлар автоматик белгиланади.
3. **Ходимлар ва таҳлилчилар**
Илғор технологиялар билан бир қаторда, малакали молиявий таҳлилчилар ва ходимлар фирибгарлик хатти-ҳаракатларини инсон назорати орқали ҳам баҳолайдилар.

Аниқлаш воситалари ва технологиялар

Молиявий фирибгарликни аниқлаш ва oldini olish жараёнида молиявий институтлар бир қатор замонавий технологиялар ва усуллардан фойдаланади. Бу воситалар фирибгарликни аниқлаш самарадорлигини оширади ва шубҳали транзакцияларни вақтида таҳлил қилиш имконини беради.

1. Сунъий интеллект (Artificial Intelligence, AI)

Сунъий интеллект фирибгарликни аниқлашда марказий роль ўйнайди. Машинани ўрганиш (Machine Learning) алгоритмлари орқали транзакциялар таҳлил қилинади, шубҳали паттернлар автоматик белгиланади ва фирибгарлик эҳтимоли юқори бўлган операциялар тизим томонидан флагланади. AI асосидаги алгоритмлар қуйидагиларни амалга оширади:

- Кўплаб мижоз ва транзакция маълумотларини тезкор таҳлил қилиш;
- Шубҳали ҳаракатларни автоматик классификациялаш;
- Янги фирибгарлик схемаларини прогноз қилиш ва эрта сигнал бериш;
- Фирибгарликнинг турли кўринишларини (пул ювиш, фишинг, кредит фирибгарлиги) аниқлаш.

2. Катта маълумотлар таҳлили (Big Data Analytics)

Big Data технологиялари орқали молиявий институтлар миллионлаб транзакциялар, мижоз маълумотлари, қурилиш ва тўлов тарихини таҳлил қилади. Бу усул фирибгарликни аниқлаш учун муҳим, чунки:

- Шубҳали операциялар ва аномалликлар маълумотлардан автоматик равишда ажратилади;
- Трендлар ва схемалар таҳлил қилиниб, фирибгарлик эҳтимоли прогноз қилинади;
- Кўп маълумот манбаларини интеграция қилиш орқали фирибгарликнинг комплекс схемалари аниқланади.

3. Оқимли маълумотлар таҳлили (Real-Time/Streaming Analytics)

Фирибгарлик кўп ҳолларда тез ва автоматик амалга оширилади. Шу боис, реал вақтдаги маълумотлар таҳлили муҳим аҳамиятга эга:

- Барча онлайн транзакциялар реал вақтда сканерланади;
- Шубҳали паттерн аниқланганда тизим автоматик огоҳлантириш жўнатади;
- Фирибгарликнинг тезкор олдини олиш ва мижозларни ҳимоя қилиш имконини беради.

4. Ички аудит ва назорат тизимлари (Internal Audit and Controls)

Технологиялардан ташқари, фирибгарликни аниқлашда инсон назорати ҳам муҳимдир. Ички аудит ва назорат тизимлари орқали:

- Шубҳали операциялар ва ички қоидаларга зид ҳаракатлар эрта босқичда аниқланади;
- Ходимлар ва таҳлилчилар транзакциялар ва мижоз профилларини текширади;
- Ҳисоботлар, қоидалар ва аудит топшириқлари асосида ички хавфлар камайтиради.

5. Транзакция мониторинги ва паттерн аниқлаш (Transaction Monitoring & Pattern Recognition)

Банклар ва молиявий институтлар махсус автоматик дастурлар орқали:

- Нодатий пул ҳаракатларини аниқлайди;
- Бир нечта операциялар орасида боғлиқлик ва фирибгарлик схемаларини таҳлил қилади;
- SAR (Suspicious Activity Report) тайёрлаш учун шубҳали операцияларни белгилайди.

6. Биометрик ва киберхавфсизлик воситалари (Biometrics & Cybersecurity Tools)

Замонавий онлайн хизматларда:

- Биометрик аутентификация (бармоқ изи, юз таниш, овоз) орқали шахсни тасдиқлаш;
- Киберхавфсизлик дастурлари орқали фишинг ва малваре хужумларидан ҳимоя қилиш;
- Онлайн тўловлар ва криптовалюта операциялари хавфсизлиги таъминланади.

Бу воситаларнинг ҳаммаси биргаликда молиявий институтларда фирибгарликни тез ва аниқ аниқлаш, шубҳали транзакциялар ҳақида огоҳлантириш, ва миллий FIU ва тегишли органларга тизимли хабар бериш жараёнини таъминлайди.

Халқаро амалиёт ва тажрибалар

Дунё бўйлаб молиявий институтлар фирибгарликка қарши курашда шунга ўхшаш қийинчиликларга дуч келмоқдалар ва кўплаб мамлакатлар ушбу хавфларни бартараф этиш учун мураккаб механизмлар ва тартибга солиш тизимларини ишлаб чиқдилар. Қўшма Штатларда **Банк сирини муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонун (BSA)** молия институтларидан шубҳали фаолият ҳақида марказлаштирилган **Молиявий разведка бўлими (FIU)** бўлган **Молиявий жиноятларга қарши кураш тармоғи (FinCEN)** га хабар беришни талаб қилади. Ушбу тизим пул ювиш, фирибгарлик ва бошқа ноқонуний фаолиятни ерта аниқлаш имконини беради, шу билан бирга ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига амалий разведка маълумотларини тақдим этади.

Европа Иттифоқида **Пул ювишга қарши кураш бўйича тўртинчи ва бешинчи директивалари (AMLD4 & AMLD5)** аъзо давлатлардан фирибгарликни аниқлашнинг кучли тизимларини жорий этишни, фойдали мулкчилик реестрларини юритишни ва шубҳали операциялар ҳақида миллий FIUларга самарали ҳисобот беришни таъминлашни талаб қилади. Европа Иттифоқи молия институтлари мураккаб фирибгарлик нақшларини аниқлаш ва трансчегаравий тартибга солиш стандартларига риоя қилиш учун **сунъий интеллект, катта маълумотлар таҳлили ва реал вақт режимида мониторинг тизимларини** бирлаштиради.

Осиёда, Сингапур ва Гонконг каби мамлакатлар юқори даражада автоматлаштирилган **транзакциялар мониторинг тизимлари**, AI асосида фирибгарликни аниқлаш ва мажбурий ички аудит протоколларини жорий этдилар. Ушбу тизимлар шубҳали фаолиятни ерта босқичда аниқлаш учун **мизочларнинг хулқ-атворини, транзакция нақшларини ва тармоқ муносабатларини таҳлил қилади**. Молиявий разведка бўлинмаларининг

Egmont гурӯҳини ўз ичига олган молиявий разведка идоралари ўртасидаги халқаро ҳамкорлик молиявий разведка ва фирибгарликнинг олдини олиш бўйича энг яхши амалиётларни глобал миқёсда тезкор равишда алмашиш имконини беради.

Умуман олганда, халқаро тажрибалар шуни кўрсатадики, **илғор технологияларни, кучли тартибга солиш тизимларини ва трансчегаравий ҳамкорликни интеграция қилиш** молиявий фирибгарлик хавфини камайтириш ва молиявий тизимларнинг яхлитлигини ошириш учун жуда муҳимдир.

Хулоса

Молиявий фирибгарлик ҳам индивидуал, ҳам институционал манфаатдор томонлар учун жиддий таҳдид бўлиб, миллий ва глобал молиявий тизимларнинг барқарорлигига таҳдид солади. Рақамли иқтисодиётнинг тез ривожланиши фирибгарлик фаолиятининг мураккаблиги ва кўламини оширди, бу эса молия институтлари учун **эрта аниқлаш, мониторинг қилиш ва ҳисобот бериш**ни жуда муҳим қилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Европа Иттифоқи Пул ювиш жиноятларига қарши директиваси **EUR-Lex. (2015). Directive (EU) 2015/849 (AMLD4)**. The Fourth Anti-Money Laundering Directive <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849>
2. Европа Парламенти ва Кенгашининг Молиявий тизимдан пул ювиш ёки терроризмни молиялаштириш мақсадларида фойдаланишнинг олдини олиш тўғрисидаги (ЭУ) 2018/843-сонли Директиваси **Eucrim & EU Official Journal. (2018). Directive (EU) 2018/843 (AMLD5)**. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/843/oj/eng>
3. **Bank Secrecy Act (BSA)** – Bank Secrecy Act of 1970 (1970). <https://www.fincen.gov/resources/statutes-and-regulations/bank-secrecy-act>
4. Investopedia. (2008). *Understanding Suspicious Activity Reports (SARs): Triggers and Filing Process*. <https://www.investopedia.com/terms/s/suspicious-activity-report.asp>
5. Википедия Иштирокчилари. (2024). Шубҳали фаолият ҳисоботи. **Wikipedia Contributors. (2024). Suspicious activity report**. https://en.wikipedia.org/wiki/Suspicious_activity_report
6. Википедия Иштирокчилари. (2024). Молиявий Разведка Бўлими. **Wikipedia Contributors. (2024). Financial Intelligence Unit**. https://en.wikipedia.org/wiki/Financial_Intelligence_Unit
7. **Veriff Blog. (2019). A Guide to Anti-Money Laundering (AML) Compliance**. <https://www.veriff.com/blog/aml-compliance-aml5>
8. Interpol. (2024). *Financial Fraud assessment: A global threat boosted by technology*. <https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2024/INTERPOL-Financial-Fraud-assessment-A-global-threat-boosted-by-technology>